

ВІДГУК

**офіційного опонента на дисертацію Омелянюка Сергія Миколайовича на
тему «Психологія соціальних уявлень молоді у проблемогенному соціумі»,
подану на здобуття наукового ступеня доктора психологічних наук зі
спеціальності 19.00.05 – соціальна психологія;
психологія соціальної роботи**

Проблема молоді в реальному/ідеальному вимірі сучасного проблемогенного соціуму стає однією з найактуальніших у науці та соціальній психології зокрема, що пов'язано з віртуалізацією буденного життя, зростанням його емоціогенності й непередбачуваності тощо. Однак молода людина далеко не завжди здатна успішно адаптуватися до цих надвимог і нових умов. Така її поведінка, насамперед, може бути спрямована на зміну ситуації або пристосування до неї, що обумовлено, передусім, її соціальними уявленнями, операційним засобом формування і транслювання яких є свідомість та самосвідомість. У зв'язку з цим, в процесі вивчення соціальних уявлень молоді науковці намагаються зрозуміти її оточення й, тим самим, забезпечити умови успішної діяльності та орієнтування у фізичному і соціальному вимірах. Водночас, складність і багатогранність функціонування сучасного соціуму, як динамічного соціального утворення, зумовлює гостру потребу в розвитку потенціалу молодої людини для її ефективної соціальної адаптації та конструктивного життєіснування і життєздійснення. Саме потенціал молоді й може увиразнюватися в її соціальних уявленнях. Отже, з погляду на зазначене, актуальність обраного Омелянюком С.М. напряму дослідження психологічних основ соціальних уявлень молоді в проблемогенному соціумі не викликає сумніву.

Крім того, ґрунтовне вивчення тексту дисертації та представленого реферату, праць здобувача, опублікованих за її темою, дає підстави констатувати, що актуальність напряму наукового пошуку обґрунтована доволі аргументовано. Вона визначається особливим положенням соціальних уявлень

молоді в її життєвому та професійному шляху. Повною мірою це стосується різновікових категорій досліджуваних, адже з процесом формування соціальних уявлень нерозривно пов'язана успішність соціалізації молоді людини її соціальна зрілість тощо. Дисертантом слушно відзначається, що в сучасному проблемогенному соціумі відбуваються суттєві зміни соціальної взаємодії і ступінь прогнозованості цих трансформацій є доволі низьким, і це значно впливає на соціальні уявлення молоді.

Основні методологічні позиції дослідження викладено автором аргументовано та коректно. Чітко визначено об'єкт, предмет і мету дослідження, а також наукові завдання, які потрібно виконати для її досягнення. Методи дослідження цілком адекватні поставленим завданням та в своїй єдності надають можливість їх системного вирішення.

Надійність і вірогідність результатів дослідження забезпечена методологічною обґрунтованістю вихідних положень, критичним аналізом стану досліджуваної проблеми, використанням широкої літературної бази (310 джерел) та комплексу взаємопов'язаних методів наукового пізнання, репрезентативністю вибірки, поєднанням кількісних та якісних методів аналізу даних.

Наукова новизна отриманих результатів дослідження полягає у тому, що, автором вперше на основі комплементарних наукових підходів (соціально-генетичного (антропологічного), соціально-динамічного, структурного («теорія центрального ядра»), дискурсивного) наведено концептуальне обґрунтування дослідження соціальних уявлень молоді у проблемогенному соціумі через актуалізацію їх формування та трансформації у дискурсі травмивного досвіду життєздійснення та антиципування (образу майбутнього, його проєктування та життєвої перспективи загалом); артикуляцію здійснення життєвого вибору в умовах проблемогенного соціуму (за змістовно-сисловою та інструментальною складовими) та концепту соціального порівняння у формуванні соціальних уявлень молоді та її самоефективності в проблемогенному соціумі.

Дослідником диференційовано специфіку формування та трансформації соціальних уявлень молоді (на рівнях онто-, мікро- та соціогенезу). Автором визначено зміст і конфігурації соціальних уявлень молоді в умовах проблемогенного соціуму (з'ясовано особливості соціальних уявлень молоді про життєвий успіх та способи його досягнення в умовах проблемогенного соціуму та розкрито структуру соціальних уявлень про статус людини в суспільстві; проведено аналіз результатів трансформації суспільних відносин у соціальних уявленнях молоді про довіру (за когнітивним, емоційним, конативним компонентами та у вимірі експліцитної й імпліцитної довіри) та перспективи майбутнього; виявлено особливості соціальних уявлень молоді про інформаційно-цифрове середовище та його вплив на їх формування і трансформацію у проблемогенному соціумі, а також виокремлено дескриптори соціальних уявлень молоді про здоров'язберігаючі технології; встановлено взаємозв'язок життєвих сценаріїв молоді та її соціальних уявлень в умовах проблемогенного соціуму).

Схвальної оцінки заслуговує розкриття Омелянюком С.М. методологічних та організаційно-процесуальних засад системи соціально-психологічного супроводу процесу формування соціальних уявлень молоді у проблемогенному соціумі, реалізованої на етапах проблематизації, інтерпретації, репрезентації та категоризації, яка містить інформаційний, діагностичний, розвивальний, ресурсний, рефлексивний, моніторинговий блоки та комплекс інноваційних соціально-психологічних та інформаційно-комунікаційних психотехнологій особистісної, міжособистісної і мікросоціальної спрямованості.

У *першому розділі* дисертації «Теоретико-методологічні засади вивчення проблеми соціальних уявлень молоді в сучасному науковому просторі» автором проведено систематизацію наукових підходів до феномену соціальних уявлень особистості як предмета міждисциплінарного дослідження; наведено соціально-психологічні характеристики молоді як особливої соціально-демографічної групи у векторі вивчення її соціальних уявлень; розкрито сучасні підходи до проблеми формування соціальних уявлень молоді та їх функцій.

Дисертантом проведено ґрунтовний теоретико-методологічний аналіз підходів до вивчення проблеми соціальних уявлень молоді в сучасному науковому просторі (соціально-генетичного (антропологічного), соціально-динамічного, структурного («теорія центрального ядра»), дискурсивного), які є комплементарними щодо вивчення проблеми соціальних уявлень молоді у науковому просторі. Автором підкреслено, що цей феномен розуміють як ментальне утворення, що включає будь-які форми знань, поглядів, переконань молоді людини, що допомагають їй осмислити та зрозуміти навколишню соціальну дійсність, виступають інструментом пізнання соціального світу, способом опосередкування поведінки і засобом адаптації нових подій до тих, що вже вписані у картину світу особистості. Дослідником показано, що соціальні уявлення розглядаються як складова соціального мислення; чинник конструювання суспільних стандартів та модусів поведінки особистості і групи; форма відображення конкретного суспільства з його суперечностями між соціальними нормами і прагненнями суб'єкта; як спосіб міркувань, характерний для молоді людини, що представляє певну соціальну групу чи статусну позицію; як прояв міжгрупових відносин тощо. Автором з'ясовано, що соціальні уявлення визначаються культурно-історичним контекстом становлення та поширення їх у суспільстві та трансформуються разом зі зміною суспільних процесів; при цьому суспільство стає для молоді людини джерелом значень і смислів.

Проведена Омелянюком С.М. систематизація наукових поглядів на проблему дослідження дозволила автору підкреслити складність, суперечливість і недостатню концептуальну розробленість сутнісно-змістової характеристики феномену соціальних уявлень молоді, а також виділити головні напрямки вивчення процесу формування соціальних уявлень молоді та системи його соціально-психологічного супроводу в умовах проблемогенного соціуму, в основі яких лежить специфіка завдань дослідження.

У *другому розділі* дисертації «Концептуальне психологічне обґрунтування дослідження соціальних уявлень молоді у проблемогенному соціумі» автором

здійснено концептуальне психологічне обґрунтування дослідження соціальних уявлень молоді у проблемоґенному соціумі на рівнях онто-, мікро- та соціоґенезу, проведене через актуалізацію їх формування та трансформацію у дискурсі травмівного досвіду життєздійснення та антиципування (образу майбутнього, його проєктування та життєвої перспективи загалом); артикуляцію життєвого вибору молоді (за змістовно-сисловою та інструментальною складовими) в умовах проблемоґенного соціуму та концепту соціального порівняння у формуванні соціальних уявлень молоді та її самоефективності в проблемоґенному соціумі.

Дисертантом наголошено, що в умовах проблемоґенного соціуму, який породжує соціальну нестабільність, соціальні уявлення допомагають молоді як зберігати внутрішню картину світу несуперечливою, так і збалансувати емоційний стан. Проте, аналізуючи процеси формування та трансформації соціальних уявлень молоді, важливо враховувати, що в психіці молодої людини можуть мати місце спотворення у відображенні соціальної дійсності. Провідними чинниками таких спотворень є коґнітивний, груповий та соціокультурний. Так, коґнітивний чинник обумовлює стереотипізацію мислення, бажання молодої людини спростити картину світу і привести до звичних їй схем. Вплив групового чинника на спотворення соціальних уявлень проявляється в деформаціях спільної взаємодії. Соціокультурний чинник спотворення відображення соціальної дійсності представлений обмеженням інтерпретації сприйманих стимулів з урахуванням культурних норм. Крім того, як зазначає дослідник, психотравматизація призводить до екзистенційного вакууму: припинення пошуку нових смислів, планування майбутнього, боротьби з наслідками травмування.

У зв'язку з цим, на думку дослідника, процеси формування та трансформації соціальних уявлень молоді у проблемоґенному соціумі та її психотравмівне життєздійснення в ньому має розглядатися через якісний аналіз зміни структури таких уявлень, а також з погляду на те, що психотравма – це тригер до зміцнення та відновлення соціальних уявлень, що призводить до перегляду прогнозованого

майбутнього. При цьому на характер таких трансформацій впливає індивідуальний конструкт, суб'єктивність сприйняття психотравмивної ситуації та особисті стратегії подолання, а важливим у цьому аспекті є розуміння молодою людиною образу майбутнього, як рухомої ментальної конструкції, яка не тільки показує її соціальні уявлення про майбутнє, а й активно впливає на поточне життєздійснення.

У *третьому розділі* дисертації «Емпіричне вивчення особливостей соціальних уявлень молоді в умовах проблемогенного соціуму» автором розкрито специфіку соціальних уявлень молоді про життєвий успіх і способи його досягнення в умовах проблемогенного соціуму та наведено структуру соціальних уявлень молоді про статус людини в суспільстві; подано результати трансформації суспільних відносин у соціальних уявленнях молоді про довіру та перспективи майбутнього; визначено особливості соціальних уявлень молоді про інформаційно-цифрове середовище та його вплив на їх формування і трансформацію; розкрито дескриптори соціальних уявлень молоді про здоров'язберігаючі технології; встановлено взаємозв'язок життєвих сценаріїв молоді та її соціальних уявлень у проблемогенному соціумі.

Дисертантом наголошено, що соціальні уявлення молоді у проблемогенному соціумі є багаторівневою системою, яка включає різні аспекти соціальної дійсності та образу Я. Невизначеність умов сучасної соціальної ситуації проявляється у нестійкості і слабкій структурованості мережі соціальних уявлень молоді, а їх суперечливість проявляється в неузгодженні системи переконань, які лежать в основі оцінки значимості тієї чи іншої сфери життя і переживання цієї значимості молодою людиною, з її активністю і відповідальністю у цій сфері.

Автором узагальнено, що в соціальних уявленнях молоді відбивається перехідний характер сучасного етапу розвитку суспільства, позначаються ключові тенденції його змін та провідних соціальних інститутів.

Отримані на констатувальному етапі дослідження дані щодо психологічної специфіки соціальних уявлень молоді були враховані дисертантом при побудові

і реалізації системи соціально-психологічного супроводу процесу їх формування у проблемогенному соціумі.

У *четвертому розділі* дисертації «Соціально-психологічні засади оптимізації процесу формування соціальних уявлень молоді в умовах проблемогенного соціуму» автором визначено методологічні та змістовно-процесуальні основи системи соціально-психологічного супроводу процесу формування соціальних уявлень молоді у проблемогенному соціумі; наведено результати формувального етапу дослідження, проведено оцінку їх ефективності та здійснено узагальнення.

Система соціально-психологічного супроводу процесу формування соціальних уявлень молоді у проблемогенному соціумі була реалізована дисертантом на етапах проблематизації, інтерпретації, репрезентації та категоризації, яка містить інформаційний, діагностичний, розвивальний, ресурсний, рефлексивний, моніторинговий блоки та комплекс інноваційних соціально-психологічних та інформаційно-комунікаційних психотехнологій особистісної, міжособистісної і мікросоціальної спрямованості.

До основних принципів формування соціальних уявлень молоді в умовах проблемогенного соціуму в межах розробленої системи соціально-психологічного супроводу цього процесу автором віднесено принципи взаємної відповідальності та відповідальної залежності, емпатійної взаємодії, соціального загартовування; стимулювання моральної самооцінки, формування достатньої компетенції; дилемності, усвідомлення піследії вчинку.

На основі проведено дослідження Омелянюком С.М. було доведено ефективність впроваджених системних заходів формувального впливу, про що свідчить статистично достовірні різниця в показниках індексу соціальної позиції, мотивації досягнення життєвого успіху, інтернального локусу контролю, розширення часової перспективи, а також вітальності та життєстійкості молоді. Програмні заходи сприяли змінам в ієрархічних позиціях соціальних уявлень молоді щодо сфер життя та перспектив майбутнього. Так, зафіксовано статистично значуще підвищення цінностей в сфері саморозвитку,

життєвого успіху та раціональних форм ціледосягнення в умовах проблемогенного соціуму, за якими спостерігалася найбільша диференціація. Зафіксовано відмінності, які відображають значущість та несуперечливість соціальних уявлень щодо статусу людини в суспільстві у вимірах її професійного та особистісного розвитку. Визначено, що проведення формувальних системних заходів сприяло підвищенню оцінки соціальних уявлень молоді щодо якості життя в умовах інформаційно-цифрового середовища.

Слід наголосити, що рецензоване дисертаційне дослідження має вагоме теоретичне значення та безсумнівну практичну цінність, яка полягає, зокрема, у можливості використання методичного інструментарію при проведенні системних досліджень соціальних уявлень молоді в онто-, мікро- та соціогенезі; розробці принципів побудови і змісту системи соціально-психологічного супроводу процесу формування соціальних уявлень молоді у проблемогенному соціумі через використання й інтеграцію інноваційних соціально-психологічних та інформаційно-комунікаційних психотехнологій особистісної, міжособистісної і мікросоціальної спрямованості.

Позитивної оцінки заслуговує те, що результати проведеного дослідження широко впроваджені в діяльність організацій та установ різного профілю.

Результати дисертаційного дослідження пройшли також належну апробацію на науково-практичних конференціях, круглих столах, семінарах-тренінгах, стажуваннях різного рівня, зокрема на міжнародних. Основні положення й висновки дисертаційної роботи представлено в 38 публікаціях автора, з яких 1 одноосібна монографія, 21 стаття у наукових фахових виданнях із психології (з яких 20 статей у наукометричних виданнях, з них 5 статей – у наукометричній базі Scopus); 16 публікацій – у збірниках матеріалів науково-практичних конференцій та інших виданнях.

Реферат повністю відображає концепцію та основні методологічні позиції дисертації, її зміст, теоретичні положення, емпіричні результати, висновки. У дисертації не виявлено академічного плагіату, фабрикації, фальсифікації.

Аналіз тексту дисертації дає підстави вважати, що Омелянюк С.М. на високому науково-методичному рівні спланував та здійснив змістовне дослідження, зробив ґрунтовні висновки, які мають науково-теоретичне та прикладне значення. У цьому аспекті дисертант проявив себе як успішний науковець, спроможний запропонувати та перевірити нові форми і методи соціально-психологічної роботи.

Разом із цим, потрібно зазначити, що дисертація Омелянюка С.М. не позбавлена деяких недоліків і положень, які можуть слугувати підставою для дискусії.

1. На нашу думку, потребують систематизації напрямки дослідження механізмів конструювання соціальних уявлень молоді в умовах проблемогенного соціуму, на які вказує автор, проте їх не систематизує.

2. Дисертантом було проведено вивчення соціальних уявлень молоді про інформаційно-цифрове середовище та його вплив на їх формування і трансформацію. Разом із тим, потребує пояснення, які методологічні підходи було покладено в основу цього дослідження.

3. У межах структурного підходу розроблено достатню кількість методик на виявлення структури соціальних уявлень. При цьому у проведеному дослідженні для виявлення та аналізу структури соціальних уявлень молоді в умовах проблемогенного соціуму автор скористався методикою вільних асоціацій, запропонованою П. Вержесом, що потребує додаткового обґрунтування.

4. Хотілося б почути думку автора щодо характеру проявів вертикальної трансмісії життєвих сценаріїв у соціальних уявленнях молоді в умовах проблемогенного соціуму.

Проте, наведені зауваження не впливають на загальну позитивну оцінку дисертаційної роботи, яка має вагому наукову новизну, теоретичне та практичне значення для соціальної психології, психології соціальної роботи, а також для інших наукових галузей, що займаються дослідженням проблеми соціальних уявлень особистості.

Дисертаційне дослідження Омелянюка С.М. за своїм змістом, науковим

рівнем та оформленням є завершеним самостійним дослідженням, яке відповідає вимогам пп. 7, 8, 9 «Порядку присудження та позбавлення наукового ступеня доктора наук», затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 17.11.2021 № 1197, що висуваються до докторських дисертацій.

Отже, вважаємо, що дисертація Омелянюка С.М. на тему «Психологія соціальних уявлень молоді у проблемогенному соціумі» є завершеною працею, в якій отримані нові науково обґрунтовані теоретичні та емпіричні результати вирішення означеної проблеми, а Омелянюк Сергій Миколайович заслуговує на присудження наукового ступеня доктора психологічних наук за спеціальністю 19.00.05 – соціальна психологія; психологія соціальної роботи.

Офіційний опонент:

доктор психологічних наук, професор,

завідувач кафедри психології

та соціальної роботи

комунального закладу вищої освіти

«Хортицька національна навчально-

реабілітаційна академія»

Запорізької обласної ради

Віталій БОЧЕЛЮК

Проректор з наукової роботи та

інноваційної діяльності,

доктор соціологічних наук,

професор

Наталія ГОРДІЄНКО